

to think. They will be able to create foreign language presentations, participate in international conferences and trainings, conduct business correspondence that will expand their intercultural communication.

Key words: educational programs, foreign language for professional purposes, the effectiveness of professional training, intercultural communication, globalization.

УДК 373.3.015.31:17.022.1

І.С. ХОМИЧ

МОРАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Стаття присвячена дослідженню особливостей формування морального становлення та ставлення до свого Я в учнів молодшого шкільного віку, аналізу своєрідності самооцінки молодших школярів, причин невідповідності поведінки та сформованих у їхній свідомості моральних уявлень, розкриттю розбіжностей у сприйманні й усвідомленні моральних норм, вимог зі сторони дорослих та власне дитячим сприйняттям. Автор досліджує питання інтеграції дитячих уявлень з їхньою похідною – нормовідповідною поведінкою, здійснюючи теоретичний аналіз вказаної проблеми. У дослідженні розкривається сутність уявлень молодшого школяра про власну поведінку через вчинок, проаналізовано рівень внутрішніх прагнень дитини діяти згідно моральних вимог дорослих та правил поведінки, що прийняті у певній соціальній групі. Причому вчинок висвітлюється в якості індикатора дієвості особистості, зовнішнього втілення емоційних переживань суб'єкта. Також автор досліджує цілеспрямованість формування у молодших школярів самостійності та вміння, а головне бажання підпорядковувати свою поведінку суспільним нормам. Нормовідповідна поведінка трактується як добровільне слідування моральним нормам, якщо навіть їх порушення обіцяє людині певні вигоди і вона впевнена у безкарності своїх дій.

Ключові слова: ставлення, самосвідомість, Я-образ, самооцінка, моральні норми, молодший школяр.

Постановка проблеми. Життєвий досвід створює норму, забезпечуючи тим самим впорядкованість суспільного життя. Рідко хто замислюється, чому так чи інакше потрібно поводитися, але всі певною мірою виконують нормативи поведінки.

На думку Безлюдної В.І., усвідомлені логічні уявлення – основа моральної поведінки. Без чіткого розуміння моральних приписів, сформованості цілісної системи уявлень про норми співжиття не можна розраховувати на поведінковий вияв моральних тенденцій [2, с. 26]. Як засвідчив аналіз літератури психологічного спрямування, проблема нормовідповідної поведінки молодших школярів залишається недостатньо розв'язаною, варто проаналізувати сутність взаємозв'язку поведінки та уявлень про її відповідність нормам суспільного життя. До того ж скорегувати моральний розвиток значно легше в молодшому шкільному віці, аніж у старших вікових періодах. Над вказаною проблемою працювали Л.С. Виготський [5], О.М. Леонтьєв [6], І.Д. Бех [3], Л.І. Божович [4]. Соціальна та психологічна значущість проблеми морального становлення обумовили вибір теми нашого дослідження.

Мета статті. Метою нашого повідомлення є з'ясування питання інтеграції дитячих уявлень з їхньою похідною – нормовідповідною поведінкою. Складність проблеми зумовлена неоднозначністю зв'язків, що існують між цими конструктами, багатоаспектністю детермінуючих основ процесу, величезною теоретичною значущістю розкриття його закономірностей.

Згідно із сформульованою метою нашими завданнями є: здійснення теоретичного аналізу проблеми нормовідповідності поведінки дітей молодшого шкільного віку; розкриття взаємозв'язку моральних уявлень та моральної поведінки учнів.

Результати теоретичних досліджень. (Методика та процедура дослідження. Аналіз результатів дослідження.) Основними новоутвореннями психіки молодшого школяра є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Тобто психіка досягає того рівня розвитку, який робить можливим цілеспрямоване формування у молодших школярів самостійності та вміння, а головне бажання підпорядковувати свою поведінку суспільним нормам.

Нормовідповідна поведінка, на наш погляд, це добровільне слідування моральним нормам, якщо навіть їх порушення обіцяє людині певні вигоди, і вона впевнена у безкарності своїх дій. Моральна поведінка самодостатня, вона не потребує зовнішнього підкріплення. Вчинок є своєрідною координатою внутрішнього духовного зростання особистості.

Моральні цінності залежать від багатьох факторів: мотивів, умов, результатів. У залежності від мотивів, якими керується суб'єкт, розрізняють прагматичні і безкорисливі моральні вчинки. Під прагматичними розуміють вчинки, які орієнтовані на соціальне схвалення. Безкорисливий вчинок не залежить від зовнішнього контролю зі сторони інших людей. Найяскравішим прикладом такого вчинку є "вчинок по секрету". Саме він, на думку А.С. Макаренка, виступає найбільш суттєвим критерієм моральної вихованості та нормовідповідної поведінки. Це моральна поведінка, яка прихована від очей інших і не є наслідком вимог, схвалення, покарань. Це поведінка, яку вчений назвав "вчинком для правильної ідеї" [7].

Найважливішою характеристикою нормовідповідної поведінки є її переважно усвідомлений характер. Це акт морального самовизначення людини, у якому вона стверджується як особистість у своєму ставленні до іншої людини, до самої себе, групи, суспільства. Завдяки нормовідповідній поведінці обов'язок стає дійсністю

індивіда. А показником моральної вихованості є єдність особистісного смислу моральних вимог з їх об'єктивним значенням. На наш погляд, саме слідування моральним вимогам не у зв'язку з униканням покарання чи отримання схвалення, а заради них самих, заради включеної в них необхідності є важливим показником морального становлення.

Ефективність морального розвитку значною мірою залежить від того, наскільки учень уміє сприймати й аналізувати результати власного і чужого вчинку. Павелків Р.В. переконаний: “Доцільно дотримуватися правила, суть якого в тому, що моральні оцінки дорослих та їх інтерес до дитячих вчинків мають бути такими, щоб змушували учня замислитися та самостійно вирішувати питання власної поведінки” [9, с. 7]. Адже саме в цьому віці суттєвим досягненням у розвитку особистості дитини є домінування мотиву “я повинен” над мотивом “я хочу”. Невиконання суспільно значущих зобов'язань молодшими школярами пов'язане не зі злостью волі дитини, не з її зневагою до людей, яким дається обіцянка, а з різного роду труднощами як психологічного, так і суто життєвого характеру.

“Знання норм поведінки, – говорить В.С. Мухіна, саме по собі ще не забезпечує морального розвитку особистості. У дитини під час практики спілкування мають сформуватися звички правильної поведінки” [8, с. 104]. Моральна самооцінка, що виникає в дитини у молодшому шкільному віці, є початковим етапом розвитку потреби в моральній поведінці, уявлення власного емоційного стану і передбачення наслідків для самої себе, свого втручання або невтручання в ситуацію (самосхвалення, самозвинувачення і т.п.). На основі вище зазначеного можна зробити висновок про те, що однією із важливих умов розвитку в молодшого школяра моральної саморегуляції є сформованість у нього внутрішніх емоційних уявлень про те, яким би він хотів себе бачити в моральній ситуації незалежно від контролю та зовнішніх санкцій. Моральна регуляція поведінки включає вимоги до дитини самостійно оцінити власні дії та відповідним чином спрямувати свою поведінку. Це означає, що оцінка, якій піддається моральний вчинок, має стати внутрішнім регулятором, тобто самооцінкою. Рушійною силою в подоланні поведінки, що не відповідає моральним нормам, є протиріччя між уявленнями дитини про себе як хорошу і усвідомленням власного вчинку як негативного.

Процес морального формування особистості відбувається нерівномірно. У кожний період шкільної пори дитина виходить на якісно нові рівні морального розвитку. Одним із таких рівнів є уявлення про моральні норми. У молодшому шкільному віці формуються уявлення про те, що добре, а що погано. Це відбувається у процесі становлення нового типу стосунків між дитиною і дорослим. Розвиток самостійності дитини у цей час супроводжується потребою співучасті в житті дорослих, спільній діяльності з ними. Прагнення до позитивної оцінки, підтримки і схвалення своїх дій сприяє організації процесу засвоєння дитиною моральних норм.

У молодшому шкільному віці яскраво виявляється позиція “захисника” норм поведінки, еталоном яких є дорослий. Як правило, у своїх скаргах діти повідомляють, що хтось із однолітків не дотримувався вимог дорослого чи правил поведінки. Перший етап формування у дітей уявлень про добро і зло, про те, як потрібно поводитися з іншими людьми, як відноситись до своїх і чужих учинків, пов'язаний із безпосереднім емоційним ставленням до людей, які висувають ці вимоги. Педагог, як правило, будь-які прояви дітей співвідносить з їх розумовими здібностями і ставленням до навчання. Моральна самооцінка дитини, її власне уявлення про свою особистість, свої здібності, можливості не враховуються. Але саме від цих моральних уявлень залежить впевненість школяра у своїх силах, усвідомлення результатів власної діяльності, успіхів чи невдач, ставлення до допущених помилок.

Основна тенденція розвитку моральних уявлень молодших школярів полягає в переході від репродуктивної їх форми (простого комбінування уявлень) до творчої (побудови нових образів). Оцінюючи власні вчинки, якості, дитина осмислює себе як особистість. Це свідчить про зв'язок моральних суджень із самосвідомістю дитини. Характерним є також те, що діти молодшого шкільного віку однаково охоче висловлюють судження як про себе, так і про своїх товаришів, проте під час оцінки своїх власних дій і вчинків у них переважає позитивна оцінка. Значною мірою тут проявляється один із засобів виховного впливу на дитину – опора на позитивне. Адже дитина часто чує від дорослих: “Ти хороший, ти це зробиш” тощо.

У початкових класах педагогу необхідно враховувати перш за все такі вікові особливості молодших школярів як обмеженість їх особистого досвіду моральної поведінки, труднощі у виділенні головних компонентів у поведінці оточуючих, безпосередній характер емоційних реакцій на вчинок. Важливою умовою розвитку моральних знань молодших школярів є позитивні зміни в їх уявленнях. Тому, крім аналізу природних моральних операцій, що виникають у спілкуванні з однолітками і дорослими, необхідна цілеспрямована виховна робота. Важливими є такі її форми: колективне читання і обговорення казок з моральним змістом, створення проблемних ситуацій, в яких ставляться завдання навчити дітей аналізувати поведінку і почуття героїв, порівнювати подану у творі моральну ситуацію з аналогічним життєвим досвідом.

На думку І.Д. Беха, своєрідність ставлення до моральних вимог та норм і відповідно – оцінка їх виконання – залежить від особливостей внутрішнього складу дитини: які мотиви поведінки діють реально, як складається спрямованість її особистості, наскільки вона вміє бачити моральну сторону взаємин і вчинків людей, які моральні переживання були в її досвіді [3]. Для того, щоб моральні уявлення стали регулятором поведінки, провідним мотивом діяльності, необхідно включити їх в систему реальних життєвих відношень особистості. За таких умов знання набуває для людини особистісного смислу. Як зазначає О.М. Леонтьєв, моральна норма сприймається суб'єктом на двох рівнях – як значення і як смисл. Причому особистісний смисл індивіда визначається його власними відношеннями [6]. Стосовно пізнавальних процесів смисл є тим, що робить ці процеси не лише спрямованими, але й небайдужими. Моральна норма за таких умов стає

особистісно, дієвим регулятором реальної поведінки індивіда. Моральні норми у процесі виховання трансформуються у відповідні моральні ставлення, які втілюються у поведінці, вчинках, судженнях молодших школярів, ціннісних ставленнях до оточення, яке опосередковує їх відношення до себе. Зіткнення своєї думки з чужою викликає сумнів, що спонукає дитину до перетворення смислу образів, понять і уявлень у власній позиції.

Досить цікавими є висновки Т.П. Авдулової [1] щодо взаємозв'язку вербальної і реальної моральної поведінки. Дослідження показали, що діти, які дотримуються моральних норм в реальній поведінці, значно рідше обґрунтовують вербальні моральні дилеми відповідними категоріями. У їхніх судженнях простежується імператив моральної норми. Одночасно саме ці діти виявляють стійкість моральних позицій у ситуаціях негативного морального прикладу. Моральні судження дітей, що дотримуються норм поведінки в повсякденному житті, характеризуються стабільністю незалежно від зміни партнера по спілкуванню. Ці діти реалізують моральні імперативи як у відношенні дорослого, так і у відношенні однолітка, спираючись на досить високий рівень моральних суджень, вибудовуючи їх на більш розвинених моральних категоріях. За нормативною поведінкою дитини завжди стоїть керівна позиція та вимоги з боку дорослих. У міру розвитку дитини ця позиція стає дедалі менш відкритою, а дитина, звикаючи виконувати вимоги дорослих, починає орієнтуватися на останні як на певні зразки поведінки. Якщо такі вміння та навички не сформовані, то надання дитині самостійності призводить лише до стихійної поведінки, порушення суспільних вимог (Р.В. Павелків [9]). Проблема формування в дитини моральних уявлень походить з моральних принципів гуманізму і є актуальною сьогодні як в теорії, так і на практиці виховання підростаючого покоління.

На підставі аналізу результатів психолого-педагогічних досліджень можна стверджувати, що моральні уявлення молодших школярів можуть успішно формуватися в рамках сім'ї та школи. В учнів молодшого шкільного віку для цього наявна різностороння активність у пізнанні та аналізі явищ, подій. Під впливом навчання здійснюється перехід пізнання зовнішньої сторони цих фактів і явищ до пізнання їх суті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Працюючи над темою повідомлення, ми дійшли до висновку, що підготовка дитини до життя в суспільстві повинна відбуватися з урахуванням виховання моральних якостей. Слід формувати у дітей початкові уявлення про норми моралі, що регулюють ставлення людини до інших людей, до самої себе, а також перетворення цих норм у засоби самостійної регуляції поведінки та взаємин з людьми, які її оточують. В роботі показано шляхи формування моральних уявлень, які, набувши особистого характеру, стають основою програми поведінки. Обґрунтовано природу і сутність моральних уявлень, визначено їхню роль і місце як засобу морального виховання дітей молодшого шкільного віку, підтверджено, що молодший шкільний вік – це вік, у якому закладаються першооснови морального усвідомлення власних дій та поведінки і який характеризується такими позитивними рисами, як чуйність, безпосередність, довіра, зацікавленість. Молодший школяр здатний виражати турботу не тільки на рівні емоцій, а і вчинками. Для учнів даного віку провідними є такі якості, як ввічливість, доброзичливість, милосердя, взаємодопомога, щедрість, гостинність, чемність, увага до інших, повага до старших, тобто визначальні риси українського національного характеру. Пріоритетним для молодших школярів є виховання на кращих традиціях сім'ї, свого роду, краю.

Отже, серед наукових проблем, які не втрачають своєї актуальності впродовж тисячоліть, одне з чільних місць належить питанням моральних уявлень молодших школярів. Знання норм моралі і розуміння їх цінності й необхідності дуже важливі у моральному розвитку дитини, оскільки у певних життєвих ситуаціях дитина стикається з необхідністю підкорювати свою поведінку моральним нормам і вимогам. Зазначимо, що проблема нормовідповідної поведінки завжди була однією із актуальних проблем освіти і виховання. Особливо важливим є вивчення моральної сфери в молодшому шкільному віці, коли закладаються основи моральної саморегуляції, інтенсивно розвиваються всі елементи нормовідповідної поведінки. Значущість аналізу нормовідповідності поведінки та уявлень про неї зумовлена фундаментальністю загальної проблеми морального розвитку, тому вважаємо за доцільне продовжувати дослідження в даному напрямку і, зокрема, плануємо описати генезис уявлень про відповідність дитячої поведінки нормам моралі та розглянути механізми формування уявлень молодших школярів про нормовідповідність власної поведінки.

Список використаних джерел

1. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: Дисс... канд. психол. Наук / Т.П. Авдулова – М., 2001. – 283 с.
2. Безлюдна В.І., Корчакова Н.В. Детермінація моральної поведінки дітей когнітивно-мотиваційними змінами моральної свідомості / В.І. Безлюдна, Н.В. Корчакова // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки РДГУ. – Рівне: РДГУ, 2004. – Вип. 30. – С. 26-30.
3. Бех І.Д. Молодший школяр у виховному просторі міжособистісних взаємин / І.Д. Бех // Початкова школа. – 2000. – №5. – С. 1-3.
4. Божович Л. Проблемы формирования личности / Л. Божович – М., – 1995. – 468 с.
5. Выготский Л.С. Вопросы детской психологии / Л.С. Выготский – СПб.: Союз, 1997. – 221с.
6. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения.: В 2 т. / А.Н. Леонтьев – М., 1983.
7. Макаренко А.С. О воспитании: Сборник. – 2-е изд., перераб. и доп. / А.С. Макаренко – М.: Политиздат, 1990. – 414 с.

8. Мухина В.С. Возрастная психология / В.С. Мухина – М.: Академия, 2000. – 142 с.
9. Молодший школяр у моральному вимірі міжособистісних відносин / Р.В. Павелків // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки РДГУ. – Рівне, 2003. – Вип. 26. – С. 6-10.

References

1. Avdulova T.P. Predposylki formirovaniya moral'nogo soznaniya v starshem doshkol'nom vozraste: Diss...kand. psihol. Nauk / T.P. Avdulova – M., 2001. – 283 s.
2. Bezljudna V.I., Korchakova N.V. Determinacija moral'noi' povedinky ditej kognityvno-motyvacijnymu zminamy moral'noi' svidomosti / V.I. Bezljudna, N.V. Korchakova // Onovlennja zmistu, form ta metodiv navchannja i vyhovannja v zakladah osvity: Zbirnyk naukovykh prac'. Naukovi zapysky RDGU. – Rivne: RDGU, 2004. – Vyp. 30. – S. 26-30.
3. Beh I.D. Molodshyj shkoljar u vyhovnomu prostori mizhosobystisnyh vzajemyn / I.D. Beh // Pochatkova shkola. – 2000. – №5. – S. 1-3.
4. Bozhovich L. Problemy formirovaniya lichnosti / L. Bozhovich – M., – 1995. – 468 s.
5. Vygotskij L.S. Voprosy detskoj psihologii / L.S. Vygotskij – SPb.: Sojuz, 1997. – 221 s.
6. Leont'ev A.N. Izbrannye psihologicheskie proizvedenija.: V 2 t. / A.N. Leont'ev – M., 1983.
7. Makarenko A.S. O vospitanii: Sbornik. – 2-e izd., pererab. i dop. / A.S. Makarenko – M.: Politizdat, 1990. – 414 s.
8. Muhina V.S. Vozrastnaja psihologija / V.S. Muhina – M.: Akademija, 2000. – 142 s.
9. Molodshyj shkoljar u moral'nomu vymiri mizhosobystisnyh vidnosyn / R.V. Pavelkiv // Onovlennja zmistu, form ta metodiv navchannja i vyhovannja v zakladah osvity: Zbirnyk naukovykh prac'. Naukovi zapysky RDGU. – Rivne, 2003. – Vyp. 26. – S. 6-10.

Резюме. Стаття посвящена дослідженню особливостей формування відношення к своєму Я у молодших школярів, аналізу своєобразя самооценки учеників молодшого шкільного віку, причин невідповідності поведінки і сформованих в їх свідомості моральних представлень, розкриттю розбіжностей в сприйнятті і усвідомленні моральних норм, вимог з боку дорослих і індивідуальним сприйняттям дитини. В статті досліджується питання інтеграції дитячого уявлення і його похідного – поведінки, яке відповідає суспільній моралі, здійснюється теоретичний аналіз цієї проблеми. Розкрито сутність представлень учасників молодшого шкільного віку про власну поведінку, враховуючи поступки, аналізується рівень внутрішнього прагнення дитини діяти згідно з вимогами моралі. Крім того розглядається рівень внутрішнього прагнення дитини діяти згідно з вимогами моралі. Також автор досліджує цілеспрямованість формування у молодших школярів самостійності і вміння, а головне бажання ставити в підкорення моральним нормам власну поведінку. Відповідність моральним нормам поведінки розглядається як невиконання моральних норм, якщо навіть їх порушення людині вигідно і він впевнений, що його дії не будуть покарані.

Ключевые слова: відношення, самосвідомість, Я-образ, самооцінка, моральні норми, поведінка, молодший школяр.

Summary. The article deals with research of peculiarities of forming attitude of own “self” of junior pupils the analysis of junior pupils self-appraisal originality, the reasons of non-conformity of behavior and moral presentations which were formed in their consciousness, revealing of divergences in perception and realization of moral norms, adult requirements and individual perception of a child. In this article the issues concerning the integration of the childish ideas with their derivatives (behavior which corresponds to the norms) are investigated, and the theoretical analysis of the stated problem is carried out. Moreover, the author reveals the essence of ideals of the junior schoolchildren about their own behavior through their deeds, the level of the inner aspiration of the children to act in accordance with moral demands is analyzed. Furthermore, the doings are represented as the indicator of the efficient personality, outer realization of the emotional feelings. The author also examines the purposefulness of forming the junior pupils independence and skills, moreover the desire to subordinate the pupils behaviour according to the social standards is also examined standards of human conduct is interpreted as an observance of moral standard, even if people break them down being sure in their impunity to get some benefits.

Key words: attitude, self-consciousness, Self-image, self-appraisal, moral norms, behaviour, junior pupil.

УДК 159.944

Н.О. ХУПАВЦЕВА

ВПЛИВ СТРЕСУ НА ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ

У статті на основі теоретичного аналізу узагальнено основні підходи до визначення стресу, виокремлено основні причини його виникнення, охарактеризовано вплив стресу на організм людини. Крім того